

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 330.1:378

ВИЩА ОСВІТА В ЕПОХУ ТРАНСПРОФЕСІОНАЛІВ

*Л. С. Шевченко, доктор економічних наук, професор
Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»*

Проаналізовано закономірності розвитку вищої освіти в індустріальному та постіндустріальному суспільстві. Охарактеризовано специфіку транс-професійної діяльності. Сформульовано вимоги, що ставляться до сучасного реформування вищої освіти в Україні.

***Ключові слова:** вища освіта, професіоналізм, транспрофесіоналізм, транс-професійні компетенції, академічний інноваційний університет.*

Постановка проблеми. Система вищої освіти України переживає не найкращі часи. Відсутність чітких концепції та стратегії розвитку, безсистемне реформування гуманітарної та соціально-економічної освіти, очевидна бюрократизація принципів Болонської міжурядової угоди, низький рівень фінансування вищих навчальних закладів змушують багатьох дослідників ставити питання про освітню кризу. Утім, проблема є набагато глибшою. Напрямок розвитку вищої освіти залежить від етапу економічного та технологічного розвитку суспільства, структурних зрушень у способах та формах соціальної організації професійної діяльності, а також від глобальних тенденцій. У доіндустріальній, індустріальній та постіндустріальній цивілізаціях формуються потреби у різних фахівцях та різній організації їх підготовки. Відповідно існують та мають змінювати один одного доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні формати (технології) навчання [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У такому ракурсі питання розвитку та сучасної модернізації вищої освіти аналізують учені країн СНД, серед яких: А. Бритов, Н. Володін, Т. Гойдіна, В. Єфімов, Т. Клячко, А. Лаптева, М. Макарова, П. Маліновський, І. Нальотова, А. Новіков, Н. Панькова, Є. Савельєв, О. Томілін, С. Юрій та ін.

Формулювання цілей. У статті здійснено спробу обґрунтувати вектор подальшого розвитку української вищої освіти, зважаючи на особливості «третьої професійної революції»: усвідомлення вузькості підготовки працівників масових професій та необхідності переходу до формування транспрофесіоналів.

Виклад основного матеріалу. В індустріальному суспільстві переважає модель вищої освіти, пов'язана з професіоналізацією. Її головною метою є

формування і засвоєння знань та навичок, необхідних для конкретної сфери діяльності, спеціалізація знань та вмінь. Організація навчального процесу у ВНЗ (освітні програми, тип дисциплін, обсяги годин на їх вивчення, методи навчання) підпорядковується підготуванню фахівців із конкретної *професії*, з певною *кваліфікацією* відповідно до потреб *ринку праці*. Така професійна освіта є досить прагматичною, скороченою у часі та за обсягом і включає: загальнокультурну компоненту, необхідну для соціальної активності молоді в міській економіці; чітко визначену, компактну професійну компоненту, достатню для підготування персоналу, орієнтованого на виконання певного переліку функцій або «людини функціональної» [2, с. 99–104; 1; 3].

З часом вища професійна освіта трансформується таким чином, що сама перетворюється на індустрію. Як соціальний інститут вища освіта сприяє навчанню студентів, їх вихованню, формуванню системи моральних і естетичних норм, громадянської відповідальності. Як індустрія вища освіта повністю підкоряється вимогам ринкової економіки та бізнес-логіці, ставить перед собою завдання підготування студентів до успішних дій на ринку праці в умовах жорсткої конкуренції ВНЗ на ринку освітніх послуг [4].

Основним джерелом знань є викладач, який визначає обсяг і методику засвоєння знань. При цьому представники професійних асоціацій як суб'єкти ринку праці беруть активну участь у кваліфікаційних іспитах випускників ВНЗ та аудиті якості самої вищої освіти. Аналогічно розвивається і наука. Фундаментальні дослідження підкріплюються прикладними і навіть спрямовуються на розвиток прикладної науки.

У постіндустріальному суспільстві основними індикаторами розвитку вищої освіти, на думку О. Томіліна [5, с. 113], є примат особи над державою в реалізації прав і свобод, у тому числі у сфері освіти; високий ступінь технологічності та інформаційний характер суспільства, розвиток комп'ютерних технологій, зростаюча віртуалізація об'єктивної реальності, перетворення інформації на товар; економічна ефективність суспільства на основі соціального прагматизму, процесів децентралізації та глобалізації. Такі зміни у суспільстві впливають на зміну моделі академічної освіти: тенденції вузькоспеціалізованого знання та тотальної професіоналізації починають розмиватися. До особистих якостей працівника висувують вимоги щодо ініціативності, креативності, відповідальності; здатності ухвалювати рішення в умовах змін, бути їх суб'єктом; готовності вчитися і перенавчатися; адаптуватися до соціального середовища тощо. Основними соціальними проектами стають: «людина креативна» зі спрямуванням на науково-технічне лідерство країни; «людина мобільна» з орієнтацією на швидкі модернізаційні зміни в суспільстві; «людина-оператор» з можливістю працевлаштування в секторах послуг і виробництв, що забезпечують основне виробництво [2, с. 100–104; 1, с. 10–11].

Інакше кажучи, вузька кваліфікація значної частини найманих працівників перестає відповідати вимогам часу, а їхні професійні якості поступаються

«загальним компетенціям», здібностям бути гнучкою, мобільною, розвиненою особистістю. Якщо «кваліфікація» описує функціональну відповідність між вимогами робочих місць і метою освіти, то «компетенція» («компетентність») означає єдність професійних навичок, умінь та ціннісних орієнтацій, дає можливість діяти адекватно в широких галузях. В академічному розумінні компетенція передбачає володіння методологією і термінологією, притаманними певній галузі знань, а також знання діючих у цій галузі системних взаємозв'язків та здатність визначати їх аксіоматичні межі. У професійному контексті під компетенцією розуміють володіння правом відповідно до своїх знань або повноважень робити щось, судити про щось [5, с. 114].

На зміну професіоналам приходять *транспрофесіонали*, або «люди-портфелі» — фахівці, здатні опанувати нові або суміжні професії, носії унікального «пакету» знань і навичок. Транспрофесіонали мають бути готовими вільно, за рахунок власного мислення і самостійної організації своєї діяльності, працювати в різних професійних середовищах та організаційних структурах. «Комплексування методів, засобів, способів мислення і діяльності під конкретну проблемну ситуацію, що не має стандартних варіантів розв'язання, — такою є специфіка транспрофесійної роботи» [6]. Транспрофесіоналізм означає новий тип професіоналізму: «колективно-розподілену здатність рефлексивно зв'язувати і співорганізовувати представників різних професій для розв'язання комплексних проблем. Синергетичний ефект, без якого у наш час немислиме конкурентоспроможне підприємництво, є головною ознакою транспрофесійної діяльності» [7].

П. Малиновський визначає базові *транспрофесійні компетенції* так: вузька спеціалізація в якійсь професії; здатність до міжпрофесійних комунікацій; здатність до трансдисциплінарного синтезу знань; орієнтація на поєднання фундаментальних досліджень з практичним розв'язанням проблем; навички командної роботи; постійний саморозвиток і самовдосконалення; реальне і віртуальне входження у те, що одержало назву *community of practice* (професійні та транспрофесійні мережі) [8].

Охарактеризовані зміни відповідають тим структурним зрушенням у способах і формах соціальної організації професійної діяльності та мислення, які британський історик Г. Перкін назвав професійною революцією. В історії Нового часу він виокремив три професійні революції. Перша професійна революція пов'язана з появою вільних професій і відбувається в доіндустріальному суспільстві; друга — передбачає формування масових професій в індустріальному суспільстві; третя, змістом якої є формування транспрофесіоналізму, — відбувається в умовах переходу до постіндустріального суспільства [6].

Відповідно мають змінюватися зміст та вектор розвитку вищої освіти.

По-перше, у вищій освіті повинна зростати роль, а головне — частка *універсальних* знань, навчальних дисциплін, що розвивають інтелектуальні

здібності, ініціативність, підприємництво, вміння прилаштовуватися до вимог навколишнього середовища. Вища школа має не дробити, а збільшувати спеціальності, забезпечуючи розвиток міжпредметних зв'язків. При цьому багато з учених наполягають на тому, що сучасна освітня підготовка мусить передбачати формування спеціальних освітніх модулів, що включають: фундаментальну підготовку з базової природничої чи гуманітарної дисципліни; технічну освіту; додаткову економічну і/або юридичну освіту; філософсько-методологічний практикум; освіту в галузі стратегічного, інноваційного та проектного менеджменту; інтенсивну практику командоутворення; адаптаційні та соціалізаційні курси.

Особливої уваги потребує фундаментальна освіта. Відомо, що в умовах ринкових відносин українські ВНЗ почали масово орієнтуватися на потреби свого споживача (студента), а той, у свою чергу, — на попит на ринку праці та можливості працевлаштування. За таких умов фундаментальна освіта перестала користуватися попитом: спрямована більше на всебічний розвиток людини, вона не дає миттєвої економічної вигоди. Відбувається скорочення набору абітурієнтів на фундаментальні відділення університетів і, навпаки, зростання їх кількості на прикладних. Формується так званий прагматичний підхід до освіти. Керівництво освітньої галузі та ВНЗ, на жаль, виявляє свою залежність, а інколи і безпорадність перед ринком праці, реагуючи на його динаміку не стратегічним плануванням майбутнього, а непередуманим скороченням годин на викладання фундаментальних (теоретичних) дисциплін та кількості таких дисциплін.

Найбільші ж втрати суспільства слід прогнозувати від згорання гуманізації та гуманітаризації освіти. Адже саме гуманізація освіти, під якою розуміють орієнтацію на задоволення інтересів особи, що навчається, розвиток її індивідуальних здібностей і можливостей, створення сприятливих можливостей для творчості і самореалізації особистості [9, с. 165], і формує загальні транспрофесійні компетенції працівника. Слід погодитися з Н. Розовим у тому, що сучасна криза освіти пов'язана з тим, що вона залишається прилаштованою до епохи техніко-економічного зростання, у той час як сама ця епоха добігає кінця, і мало враховує тенденції, орієнтовані на культуру, суспільство та індивіда, той факт, що освітня політика потребує наддисциплінарних, загальнофілософських, ціннісних основ вироблення та ухвалення рішень [10, с. 107–108].

Багато хто з дослідників слушно ставить питання про створення університетів четвертого покоління — *мультиверситетів, трансуніверситетів*. Прообрази цих віртуальних університетів уже є у світі (наприклад, Всесвітній ядерний університет). Їхня місія — освіта людей, трансфесіоналів, здатних жити і працювати в глобальній творчій цивілізації, згідно з імперативами сумісно-творчої діяльності: єдність індивідуальної, соціальної, культурної, моральної та духовної творчості [11]. Мультиверситет, за визначенням американського вченого К. Керра, є сукупністю різних підструктур, у яких

дослідники, викладачі та студенти вивчають наукові, економічні, соціально-політичні, культурні та інші проблеми і, завдяки духу єдності цілей і терпимості до чужих переконань, перебувають у певній динамічній рівновазі. В освітньому плані мультіверситетська структура означає диверсифікацію та індивідуалізацію форм навчання, затвердження моделі неперервної освіти [12].

По-друге, виняткової актуальності набуває компетентністний підхід у навчанні, який передбачає не засвоєння студентами відокремлених знань і вмій, а опанування ними в комплексі. В основі відбору та конструювання методів навчання повинна лежати структура відповідних компетенцій і функцій, які вони виконують в освіті. Зростає значення сучасних проектних, дискусійних, пошукових форматів із високим ступенем самостійності та активності студентів; масового використання ІКТ та електронних освітніх технологій, нових методів організації дослідницької роботи — дослідницьких мереж, віртуальних лабораторій, які гнучко організують ресурси різних інституцій (університетів, НДІ, промислових лабораторій тощо) для проривних проектів у сфері науки і технологій [1].

По-третє, ми згодні з тими науковцями, які доводять, що сучасний працівник має бути соціально зрілим, таким, що усвідомлює всі ризики і відповідальність, пов'язані з використанням коштовного обладнання. Це людина віком за двадцять років. Саме цей момент повинен визначати перехід системи шкільної освіти на дванадцятирічну або навіть тринадцятирічну. Прийом у професійну школу має здійснюватися не в 15 років, як зараз, а в 19–20 [13, с. 141]. Рух у зворотному напрямку, свідоме адміністративне скорочення часу навчання у середній школі є поспранням прав молоді людини на освіту, нерозумінням постіндустріальних перспектив розвитку суспільства або ж свідомою позицією щодо обмеження підготовки соціально активних громадян своєї країни на догоду олігархії. Відмова українського політикуму від дванадцятирічної середньої школи на користь одинадцятирічної з аргументацією «не вистачає бюджетних коштів» може призвести до щорічного скорочення строку навчання та безповоротних гуманітарних утрат для суспільства.

Звичайно, мають бути певні перехідні моделі від індустріальної моделі вищої освіти до постіндустріальної. У рамках американської традиції, наприклад, поширеною є модель *академічного капіталізму* [4]. Вона базується на відмові від спеціалізованого навчання, занадто жорсткого, яке в багатьох випадках не відповідає потребам майбутнього, та переході до формування в університетах навичок критичного мислення, ухвалення рішень, оцінювання інформації, роботи в команді, що формує технічну компетенцію, пропонування додаткових консультаційних послуг.

Європейська традиція вищої освіти, намагаючись зберегти свою соціальну спрямованість, вдається до моделі *інтелектуального підприємництва*. У ній університети є активними учасниками прогнозування і формування основних соціальних, політичних, економічних та культурних процесів, а не

просто пасивними реципієнтами різних переваг і недоліків «суто комерційного» підприємництва. Сучасний європейський підприємницький університет стає освітнім і науково-дослідним підприємством, що робить безпосередній внесок в економічний розвиток. Крім викладання і досліджень, такий університет бере участь у соціальному і економічному розвитку регіону та країни, побудові наукоємної економіки.

Проте набагато перспективнішою видається модель вищої освіти, що базується на формуванні *академічних інноваційних університетів*: ВНЗ — дослідницький університет — академічний університет — академічний інноваційний університет. Останній створює і активно використовує у своїй діяльності нововведення та інновації, пропонує інноваційну освіту. Академічний інноваційний університет — це складна система, в якій фундаментальна освіта та дослідницький процес (ліберальний підхід) доповнені перспективою трансформації університету в підприємницьку структуру, що готує висококваліфікованих фахівців, затребуваних на ринку праці (прагматичний підхід) [9, с. 164]. У такому напрямку здійснюють свою діяльність російські технічні ВНЗ: Московський державний технічний університет ім. Н. С. Баумана, Санкт-Петербурзький державний політехнічний університет, Південно-російський державний технічний університет (Новочеркаський політехнічний інститут), Томський державний університет; в інших країнах — Warwick University (Велика Британія), Twente University (Голландія), University of Strathclyde (Шотландія), Chalmers University of Technology (Швеція) и University of Joensuu (Фінляндія).

Утім, поняття «інноваційний ВНЗ» не має однозначного тлумачення. З одного боку, його визначають як вищий навчальний заклад, що реалізує освітні ініціативи, як *нове знання*, що веде до відкриття законів природи і суспільства (наукові інновації), створює нове покоління навчально-методичного забезпечення освітнього процесу (сучасні освітні технології), використовує нові форми організації освіти (управлінські інновації, пов'язані з менеджментом і маркетингом відносин) на основі новітніх інформаційних технологій [14]. З другого боку, вказують на необхідність обов'язкового визнання (присвоєння) такого статусу державою шляхом процедури конкурсного відбору на право одержання державних субсидій з метою реалізації інноваційних освітніх програм. Відбір інноваційних ВНЗ рекомендують здійснювати за такими критеріями: якість і результативність поданої інноваційної освітньої програми ВНЗ; поточний стан інноваційного потенціалу ВНЗ. З точки зору економіки і управління ВНЗ може вважатися інноваційним за дотримання низки умов: ВНЗ розробив інноваційні програми і готовий їх запроваджувати; інноваційний ВНЗ здійснює діяльність зі створення, запровадження і доопрацювання в ході запровадження освітніх програм, що залишає відкритим питання про результати такого запровадження; відібраний у результаті конкурсу як інноваційний ВНЗ зберігає цей статус на період реалізації інноваційного проекту, тобто обмежений час [15].

В Україні постановою Кабінету Міністрів від 17 лютого 2010 р. № 163 було затверджено Положення про дослідницький університет. Останній визначено як національний ВНЗ, який має вагомі наукові здобутки, провадить дослідницьку та інноваційну діяльність, забезпечує інтеграцію освіти та науки з виробництвом, бере участь у реалізації міжнародних проектів і програм, тобто здійснює *навчання через дослідження*. Але чіткого вектора інноваційного розвитку в освітній сфері держава до цього часу не одержала. Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (Закон визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду № 18-рп/2009 від 14.07.2009 р.) розвиток освіти не було віднесено ні до стратегічних, ні до середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності.

Певні зрушення відбулися при розробленні проекту Закону України «Про вищу освіту». У ньому здійснення інноваційної діяльності визнано одним із головних завдань ВНЗ (ст. 21), визначено принципи державної політики у галузі вищої освіти, що сприяють інноваційній діяльності ВНЗ, зокрема, інтеграція системи вищої освіти України у світову систему вищої освіти та Європейській простір вищої освіти, державна підтримка підготовки кадрів з вищою освітою для пріоритетних напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень (ст. 3). Передбачено надання статусу дослідницького університету провідним національним ВНЗ (ст. 24). Однак системне бачення сутності освітніх проблем (тенденцій транспрофесіоналізації, утворення мультіверситетів, трансуніверситетів, транснаціоналізації вищої освіти тощо) та державницький підхід до їх розв'язання відсутні. Критерії оцінювання ВНЗ як дослідницького є переважно кількісними і мало обґрунтованими якісно. Наукові дослідження нерідко імітуються, і навіть у значних масштабах, не маючи інноваційного наповнення.

У будь-якому разі зрозуміло, що інноваційний розвиток дослідницького ВНЗ неможливий без наявного інноваційного потенціалу навчального закладу, певних передумов його інноваційного розвитку (кількість структурних підрозділів ВНЗ або організацій, які займаються дослідженнями і розробками; кількість науковців, їхні якісні характеристики; розвиненість бази дослідження тощо); здійснення інноваційних витрат (фінансування інноваційної діяльності у ВНЗ) та одержання інноваційних результатів, найважливішим з яких є формування системи інноваційної освіти.

Висновки. Реформування вищої освіти в Україні потребує стратегічного підходу: урахування дії законів і закономірностей економіки освітньої сфери, прогнозування довгострокових тенденцій її розвитку, усвідомлення особливостей постіндустріальної динаміки вищих навчальних закладів як суб'єктів інноваційної діяльності. Лише за таких умов можна сподіватися на появу в країні сучасних університетів нового покоління, конкурентоспроможних на глобальному ринку освітніх послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ефимов В. С. Высшее образование в России: вызовы XXI века / В. С. Ефимов, А. В. Лаптева // Университ. управление. — 2010. — № 4. — С. 6–17.
2. Макарова М. Н. Общество знаний: образование под вопросом / М. Н. Макарова // Вестн. Удмурт. ун-та. Социология и философия. — 2007. — № 3. — С. 93–106.
3. Володин Н. Н. Концепция инновационного развития университета. Доклад на заседании Ученого совета Российского государственного медицинского ун-та им. Н. И. Пирогова 2 марта 2009 г. [Электронный ресурс] / Н. Н. Володин. — Режим доступа : <http://www.rsmu.ru/3820.html>
4. Налетова И. В. Изменения высшего образования в современном обществе [Электронный ресурс] / И. В. Налетова. — Режим доступа : http://www.analiculturolog.ru/component/k2/item/501-article_34.html
5. Томилин О. Б. Образовательные технологии формирования компетенций в системе высшего профессионального образования [Электронный ресурс] / О. Б. Томилин, А. В. Бриттов, С. И. Демкина. — Режим доступа : <http://www.elar.usu.ru/bitstream/1234.56789/782/1/UM-2005-01-14/pdf>
6. Три профессиональные революции и миссия менеджера по персоналу [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.buklib.net/component/option,com_book/task,view/Itemid,36/catid,159/id,5819/
7. Транспрофессионалы в современных корпорациях [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.fooder.ru/page2/uphumar_5.html
8. Калмыков А. А. Транспрофессионализм связей с общественностью [Электронный ресурс] / А. А. Калмыков. — Режим доступа : <http://www.jarki.ru/wpress/2011/03/30/2085>
9. Панькова Н. М. Идея университета в современной образовательной парадигме [Электронный ресурс] / Н. М. Панькова. — Режим доступа : http://www.lib.tpu.ru/fulltextiv/Bulletin_TPU/2007/v311/17/36.pdf
10. Розов Н. О моделях университета в современной России [Электронный ресурс] / Н. Розов. — Режим доступа : http://www.socpolitika.ru/rus/social_policy_research/applied_research/document.10603.shtml
11. Малиновский П. Вызовы глобальной профессиональной революции на рубеже тысячелетий [Электронный ресурс] / П. Малиновский. — Режим доступа : <http://www.rusrev.org/content/review/default.asp?shmode=8&ida=1755&ids=143>
12. Университет в XXI веке и перспективы гуманизации и гуманитаризации высшего образования [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.z3950.ksu.ru/phil/0706490/097-106.pdf>
13. Клячко Т. Л. Профессиональное образование: снова реформы? / Т. Л. Клячко // Журн. Новой экон. ассоциации. — 2010. — № 8. — С. 140–142.
14. Проценко Т. Г. Рынок образовательных инноваций / Т. Г. Проценко // Сибирская Финансовая Школа. — 2006. — № 2. — С. 115.
15. Беляков С. А. Управление образованием и инновации / С. А. Беляков // Университетское образование. — 2008. — № 2. — С. 68–84.

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ЭПОХУ ТРАСПРОФЕССИОНАЛОВ

Шевченко Л. С.

Проанализированы закономерности развития высшего образования в индустриальном и постиндустриальном обществе. Охарактеризована специфика транспрофессиональной деятельности. Сформулированы требования к современному реформированию высшего образования в Украине.

Ключевые слова: высшее образование, профессионализм, транспрофессионализм, транспрофессиональные компетенции, академический инновационный университет.

HIGHER EDUCATION IN THE EPOCH OF TRANSPROFESSIONALS

Shevchenko L. S.

In the article the conformities to natural laws of the higher education development in the industrial and postindustrial societies are analyzed. The specific character of the transprofessional activity is characterized. The requirements to modern reformation of the higher education in the Ukraine are formulated.

Keywords: higher education, professionalism, transprofessionalism, transprofessional competences, academic innovatory university.

УДК 330.1:339.9

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СПОЛУЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРОЦЕСУ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*С. М. Макуха, доктор економічних наук, професор
Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»*

Присвячено аналізу чинників, що виступають генераторами прискорення процесу економічної глобалізації. До них віднесено: посилення відкритості світової економіки, інтенсифікацію процесів регіоналізації, масштабність та багатовекторність інтеграційних процесів, суттєве зниження регулюючої ролі національних держав і зростання впливу в цій сфері наднаціональ-